

"בלב הגיהנום" - יומני הזונדרקומנדו מאושוויץ

נתן כהן

קבוצת האסירים השמורה ביותר בתשלובת מחנות אושוויץ הייתה זו של אנשי הזונדרקומנדו, היחידה שבאה במגע ישיר עם הנדונים למוות בשטח המשרפות, ושעיקר תפקידה היה פינוי וניקוי של תאי הגזים ושרפת הגופות. תחילה הם שוכנו במחנה אושוויץ I במרתפי בלוק 11, בלוק הענישה והמוות, ועם הקמת מחנה המוות בבירקנאו הם הועברו לבלוק נפרד שיוחד עבורם שם. באוגוסט 1944, בעקבות הלשנה על כוונתם למרוד, הועברו האסירים לשטח המשרפות ומגיעיהם עם החוץ, שבלאו הכי היו רופפים ביותר, נותקו כמעט כליל. בתחילה מנתה היחידה 80 אסירים ובתקופת השיא של פעילות המשרפות בבירקנאו, בקיץ 1944, הגיע מספרם לכ- 1,000. רובם המוחלט היו יהודים מפולין ויוון, מיעוטם היו יהודים ממקומות אחרים, ורק בסוף צורפו אליהם לא יהודים (שבויים סובייטים).

כאמצעי להתמודד עם המציאות האיומה שבה היו נתונים ומתוך תחושה שעליהם להותיר דבר- מה לעתיד עסקו רבים מאנשי הזונדרקומנדו בכתיבת יומנים ותיארו בהם בפרטים את העיסוק שנכפה עליהם, את תחושותיהם ואת מערכת היחסים בינם לבין עצמם, בינם לבין הקרבנות ובינם לבין הרוצחים, הביעו את דעותיהם לגבי העתיד בכלל ועתידו של העם היהודי בפרט. המסמכים הללו הוטמנו במקומות שונים בשטח ארבעת מבני המשרפות של מחנה בירקנאו אך רובם אבדו כנראה במהלך ההתקוממות שאירעה שם ב- 7 באוקטובר 1944 ובעת שחרור המחנה בינואר 1945, ורק כמה מהם נמצאו והועברו לשמירה בארכיונים שונים בברית - המועצות לשעבר, בפולין ובישראל. אחד הבודדים שהקדיש תשומת לב מחקרית למסמכים אלה ואף פרסם כמה מהם היה ההיסטוריון בר מארק בספרו "מגילת אושוויץ". היומנים והרשימות שיידונו להלן כתובים ביידיש, שפתם של יהודי פולין, והם נכתבו בידי שלושה אנשי זונדרקומנדו שהיו פעילים במחתרת זלמן גראדובסקי, זלמן לבנטל ולייב לאנגפוס. השלושה היו יהודים שומרי מצוות ולאנגפוס אף שימש עד לגירושו לבירקנאו בתור דיין.

זלמן גראדובסקי נולד בשנת 1910 בסובלקי שעל גבול פולין - ליטא והיה בוגר ישיבה ופעיל בחוגי בית"ר והרוויזיוניסטים בעירו. ב- 8 בדצמבר 1942 הגיע גראדובסקי עם אשתו, אמו, שתי אחיותיו, גיסו וחותנו לבירקנאו. מיד עם הגיעם נלקחו כל בני המשפחה להשמדה ואילו הוא נבחר לזונדרקומנדו. שני מסמכים הותיר אחריו; האחד פנקס ובו קורות הגירוש ברכבת לאושוויץ והסלקציה, והאחר יצירה ספרותית הקרויה "אין הארץ פון גיהנום" (בלב הגיהנום); יצירה זו, הכתובה בלשון פיוטית, מחולקת לשלושה פרקים: "ליל לבנה" - קינה אשר בה פונה הכותב ללבנה ומטיח בפניה שאלות נוקבות בנוגע לגורלו של העם היהודי; "הטרנספורט

הצ'כי" תיאור חיסול הקבוצה הראשונה של יושבי "מחנה המשפחות" יוצאי צ'כיה בפורים 1944; ו"הפרידה" תיאור מורכבות קיומם הפיזי והנפשי של אנשי הזונדרקומנדו על רקע הוצאתם להורג של חלק מהחברים בספטמבר 1944. כל אחד מן הפרקים נפתח בהקדמה שבה מבקש הכותב מן המוצא לפרסם את הדברים ולהנציח את זכר בני משפחתו. יעקב פריימארק, איש זונדרקומנדו ששרד, מסר בעדותו ביד ושם כי בתום כל "יום עבודה" נהג גראדובסקי להתעטף בטלית ותפילין ולומר "קדיש" לזכר הקרבנות שנשרפו לאפר באותו יום. זלמן לבנטל נולד בצ'כנוב (פולין) בשנת 1918, למד בישיבה בוורשה וחרז לביתו עם פרוץ המלחמה. ב- 10 בדצמבר 1942 הגיע עם משפחתו לבירקנאו וכעבור חודש נבחר לזונדרקומנדו. יומנו מתעד את הגירוש למחנה, את המפגש הראשון עם המוות, את חיי היום-יום של אנשי הזונדרקומנדו ואת גלגוליו של רעיון המרד. היומן הוקדש לחברי המחתרת והתאריך האחרון הרשום בו הוא ה- 10 באוקטובר 1944. כתב - יד נוסף של לבנטל הוא הקדמה ליומן מלודז' שנמסר לידי, ובה כתב בין היתר כי על הקוראים לדעת שאין הכותב משקף את האמת במלואה שכן זו נוראה הרבה יותר.

לייב לאנגפוס נולד בוורשה, למד בישיבת צוזמיר ובעקבות נישואיו נעשה לדיין בעיר מקוב-מזובייצק (פולין). בתקופת הכיבוש הגרמני שימש גם כרב הקהילה ולפי עדות בן העיר טען בכל הזדמנות כי אין לבטוח בגרמנים ויש להתנגד להם. בראשית דצמבר 1942 הגיעו יהודי מקוב - מזובייצק יחד עם יהודי מלווה לאושוויץ ואתם הדיין לאנגפוס וכן אשתו ובנו הצעיר, שנלקחו מיד לתאי הגזים. בתור איש זונדרקומנדו הועסק לאנגפוס בחיטוי שער הנשים והתקנתו לשילוח לגרמניה. אחד מכתבי - היד שלו מתעד את הגירוש מעירו ואת המסע לאושוויץ, ובאחר תיאור אירועים שונים שהיה עד להם בתוקף עיסוקו וגביית עדות מאדם שהצליח לברוח ממחנה המוות בלז'ץ. ייתכן שלאנגפוס, כפי שהעיד עליו לבנטל, קיבל את הדין האלוהי מבלי להתריס כנגדו, אך יחד עם זאת ברור מרשימותיו כי התנגד לעמידה פסיווית אל מול אותו הדין, והראיה היא החלק הפעיל שנטל בהתארגנות המחתרית של עובדי המשרפות.

כיצד חשו אותם נדונים למוות שהגיעו לאושוויץ - בירקנאו לאחר שנותרו יחידים בעולם? לבנטל כותב כי כעבור זמן יכול היה להבין כי אמנם כל יקריו אינם עוד בחיים ואז הצטער צער רב על שלא נבחר אף הוא בסלקציה. יחד עם זאת הוא מוסיף כי הרצון לחיות כה חזק עד שאין כל אפשרות להילחם בו ומי שאינו די אמיץ להתאבד מוכן עתה לחיות בכל מחיר. גם גראדובסקי כותב כי היה שמח אילו נלקח למוות עם קרוביו. לעתים הוא כועס על עצמו על שאינו מתאבל ובוכה עליהם אך בעצם אין הוא מסוגל לכך "אני, בנם האומלל ביותר, הבעל המקולל, אינני יכול, אינני מסוגל אפילו להיאנח, אפילו דמעה להזיל עליהם". במקום שבו הוא נמצא, כותב גראדובסקי, נבלע גורלו של הפרט בגורלו של הכלל, והחיים כלל אינם בגדר חיים: "הליל החשוך הוא חברי, הבכי והצעקה הם שירי, אש הקרבנות היא אורי, אווירת

המוות היא ניחוחי, הגיהנום הוא ביתי". ואכן לא זמן רב יכלו אנשי הזונדרקומנדו להתייחד עם מחשבותיהם וגורלם האישי ומיד היה עליהם לגשת אל המלאכה הבזויה שלשמה נותרו בחיים ("הוכנסנו לקו הלחימה נגד אחיותינו ואחינו", כלשונו של גראדובסקי). זלמן לבנטל כותב לא פעם כי הוא חש בושה להביט בעיני חבריו וכי לא היה רוצה כי אביו יראהו בתפקיד זה, וגראדובסקי כותב: "חייבים להיפך לאוטומט שאינו רואה, שאינו חש ואינו מבין". ואמנם צריכים היו כוחות נפש שאינם ניתנים לתפיסה כדי להתעלם מהמראות שנגלו לעיניהם, מהשאלות שנשאלו ומהמפגש המאוחר יותר עם גוויות שלעתים נמצאו ביניהם גם קרובים ומכרים. עד כמה הצליחו אנשי הזונדרקומנדו לפחות ב"שעות העבודה" להגיע לדרגה של אוטומטים שאינם חשים דבר ניתן ללמוד מתיאורו של הדיין לאנגפוס את חיסולו של טרנספורט ילדים מגטו שאבלי (ליטא) במהלכו פנה אחד הילדים לאיש זונדרקומנדו והתריס בפניו: "הלא יהודי אתה! איך יכול אתה להוביל לגז ילדים יקרים כל כך ובלבד שאתה תחיה. האם חייך בחבורת רוצחים שווים יותר מחייהם של קרבנות יהודים רבים כל כך?". שלא כאחרים נמנע לאנגפוס כמעט בכל רשימותיו מלהביע את רגשותיו, חוץ מאשר בתיאור חששו מפני הגירוש עוד בעת שישב בעיר מגוריו וכן בתיאור שהובא לעיל שבו הוא מוסיף בנוגע לאנשי הס"ס את המשפט המשמעותי "האם מעולם לא היו להם ילדים?". לאנגפוס ייחד את רוב רשימותיו לתיעוד מחזות שנגלו לעיניו בעמדו בפתח אולם ההתפשטות ואלו הן עדויות נדירות וחד - פעמיות. כך מביא לאנגפוס את דברי הרבנית מסטרפיווקה (הונגריה) שבעמדה בפתח תא הגזים ביקשה מריבון העולם שימחל לרבי מבעלזא שהבטיח ליהודי הונגריה שלא יאונה להם רע ובעצמו נמלט לארץ - ישראל. בפסח 1944 הגיע בטרנספורט מוויטל רב בשם משה פרידמן. באולם ההתפשטות ניגש הרב לאוברשטורמפירר שהיה במקום ואמר לו כי הגרמנים עתידים לשלם פי עשרה בעבור כל נפש יהודית שרצחו, לאחר מכן קרא הרב "שמע ישראל" עם הנוכחים והם נכנסו לתאי הגזים. יום אחד הגיע לשטח המשרפות קבוצת יהודים שנבחרו בסלקציה במחנה עצמו. הם היו כה מורעבים שכל בקשתם היתה לחם, ואנשי הזונדרקומנדו הביאו להם את מבוקשם. "הם היו כה נרגשים ושבעי רצון מן הלחם עד כי הוקל להם בהרבה המוות" כתב לאנגפוס.

כאמור מנו אנשי הזונדרקומנדו כ- 1,000 איש וברור שמערכת היחסים הפנימית ביניהם היתה מורכבת. מדובר היה באסירים שבאו מרקע תרבותי שונה ובעלי מגוון השקפות עולם. חלקם איבדו בשלב זה או אחר את צלם האדם שבהם, נעשו אדישים לכל הנעשה סביבם וחיפשו רק את הנאות הרגע, שאליהן יכלו להגיע בלא מאמץ מיוחד, שכן הגרמנים בכוונת תחילה דאגו לספק לאסירים אלה מזון וביגוד טובים יותר מאשר ליתר האסירים כדי לחבב עליהם את תפקידם. בתיאור מערכת היחסים הפנימית בין האסירים מדגיש לבנטל את התנגדות הרוב לכל ניסיון בריחה ו/או התארגנות מחתרתית ומעלה על נס את המיעוט שהתגבר על הקשיים והצליח חרף השקפות העולם השונות והמנוגדות של החברים

להתאחד במטרה להתקומם כנגד הגרמנים ולסיים את חייהם בדרך שונה מזו שיעדו להם שוביהם. ברשימה הנושאת את הכותרת "הפרידה" מדגיש גראדובסקי דווקא את שותפות הגורל שחשו האסירים, בעקר בשעה שעמדו בפני סכנת חיים, אך גם הוא מוחה לא אחת על חוסר האונים ואי - הרצון מצד הרוב לבצע איזו שהיא פעולה של התנגדות, גם כשהמוות מובטח להם בכל מקרה.

קשרים בין הזונדרקומנדו לאסירים אחרים במחנה היו אסורים ובלתי אפשריים אך למרות זאת הצליחו חברי המחותרת במשרפות ליצור קשר עם המחותרת הכללית במחנה. לבנטל וגראדובסקי מביאים מספר פרטים על קשרים אלה, שלא הביאו לזונדרקומנדו שום הקלה או סימפטיה: "אנשים במחנה, חלקם יהודים, רוסים ופולנים, עצרו בעדינו בכל כוחם ואילצו אותנו לדחות את מועד המרד" על אף שברור היה לכל כי לזונדרקומנדו אין כל סיכוי להישאר בחיים גם אם השחרור עומד להתרחש מיד. חרף כל הקשיים פרצה כידוע ההתקוממות במחנה בירקנאו ב- 7 באוקטובר 1944, ולמרות חוסר האפשרות לתיאום ושיתוף פעולה מלא אפילו בין אנשי הזונדרקומנדו עצמם, עלה בידיהם לפוצץ ולהרוס את קרמטוריום 2 ולגרום לחבלות חמורות בקרמטוריום 4. מתוך 663 אסירים שהועסקו במשרפות בבוקרו של אותו יום נותרו בסופו 212. רוב הנמלטים נתפסו ונורו ומיעוטם הצליחו להימלט או להיבלע בין האסירים האחרים. לבנטל ולאנגפוס, שאמורים היו להיות עם הקבוצה הראשית של המתקוממים, לא ידעו כלל על המתרחש מחוץ לקרמטוריום שבו עבדו (מס' 3), והם היו מעובדי המשרפות שנותרו בינתיים בחיים והיו עדים לפירוק המשרפות ושילוחן מערבה.

בחרדה הולכת וגוברת עקבו אנשי הזונדרקומנדו במשך קרוב לשנתיים אחר השתוללותה חסרת המצרים של גרמניה בבואה לפתור את "שאלת היהודים" באירופה, כשהם עצמם משמשים כלי עזר בפתרון השאלה. הם חזרו וחזו כמעט מדי יום באותה שגרה שאף חוו על בשרם של ריקון רכבות אל תוך ה"בונקרים" שבהם מוקמו תאי הגזים. לכן שאלה חוזרת ונשנית אצל גראדובסקי ולבנטל היא "למה?" למה הרדיפה, למה הגירוש, למה ההשפלה, למה המוות? גראדובסקי, שכנראה מפאת אמונתו הדתית נמנע מלהפנות שאלות אלה לבורא העולם, מפנה אותן אל הלבנה וכועס עליה על שאינה מתביישת להראות את פניה הצחורים מעל האדמה המקוללת של בירקנאו. לבנטל מעלה את השאלות בעלמא, ואילו לאנגפוס (ושוב כנראה מסיבות דתיות) כמעט אינו שואל דבר. בתוך אווירת אימים זו האפשרות היחידה לשמור על מעט שפיות היתה מלאכת התייעוד. מלאכה שנעשתה בהיחבא ומתוך מודעות היסטורית ברורה. שלושת הכותבים ראו את המציאות ראייה מפוכחת ולא טיפחו כל תקוות שמא יזכו להינצל מן התופת. ברור היה להם שהמלחמה תסתיים ביום מן הימים ושתבוסתה של גרמניה ודאית. הם היו בטוחים כי העולם ימשיך לחיות את חייו כמקודם וגם העם היהודי ימשיך להתקיים. גראדובסקי אף האמין כי בבוא היום תקום מדינה יהודית. למען העתיד שמו לעצמם אנשים אלה ואחרים למטרה להעלות על הכתב את חוויות האימה שחוו והטמינו את הרשימות מתוך ביטחון כי יתגלו, ייקראו ויחקרו ובזאת ישיגו את יעדן.

מקור : בשביל הזיכרון, 28, 1998, עמ' 26 - 29.

לעיון נוסף:

בר מארק, *מגילת אושוויץ*, תל-אביב, אוניברסיטת תל - אביב, 1978.
נתן כהן, "יומני אנשי הזונדרקומנדו מאושוויץ התמודדות עם הגורל והמציאות", *יד ושם קובץ מחקרים*, כ, ירושלים, תש"ן, עמ' 189 - 218.